

Др ГОРДАНА МАРЈАНОВИЋ—ВУЈОВИЋ

**ВРСТЕ И ТИПОВИ НАКИТА XI — XII ВЕКА ИЗ
НЕКРОПОЛА У СРБИЈИ**

Истраживања средњовековних некропола у Србији започело је почетком овога века, а систематичнија и интензивнија ископавања изводе се тек после другог светског рата. По начину сахрањивања и погребним обичајима, а пре свега по бројним примерцима накита нађеног у гробовима, највећи број истражених некропола може да се одреди у време XI—XII века. Количина и квалитет нађеног накита варира од некрополе до некрополе и од гроба до гроба, али сви подаци, сакупљени заједно, дозвољавају да се на накит гледа као на посебну и веома важну грану материјалне културе средњег века уопште и појединих његових периода посебно. Сасвим је могућно чак, и у овом стању испитаности, издвојити одређене врсте и типове накита који је чинио саставни део ношње тога времена. Одређене врсте накита коришћене су углавном за украшавање тела док су украси за одело до сада скоро једва познати. Ипак, сви они заједно чине целину, која је веома важна, не само као археолошки податак, већ и за друге, археологију, помоћне научне дисциплине.

Прави украси за одело још увек су представљени само металним апликацијама, које су нашивене на одело, као и дугмети-ма, која су коришћена првенствено за закопчавање.

Далеко је већи број предмета коришћених за украшавање тела, углавном главе и руку. Глава је украшавана дијадемама, разноликим нискама, многобројним наушницама и минђушама, а руке — прстењем и бројним наруквицама.

МЕТАЛНЕ АПЛИКАЦИЈЕ, као украсни предмети за одело, познате су нам до сада само са неколико некрола (Брестовик,¹ Винча,² Хајдучка Воденица³). То су плочице правоугаоног и петоугаоног облика, израђене од бронзаног или посребреног лима у техници искуцавања и са обавезним рупицама за нашивање (сл. 1). Најчешћи је орнамент шупљих већих и мањих гранула, а изузетно ретко биљни орнамент. По месту где су налажене у гробу, могло би се претпоставити да су украшавале оковратнике и крајеве рукава, а можда и крајеве марама. На некролоима XI века за сада их нема. Појављују се при крају XII века и свакако је да су везане за појаву дијадема састављених од плочица, израђених у истом материјалу и истом техником.

ДУГМАД, до сада нађена у гробовима жена, мушкараца и деце, нису посебно уметнички обликована да би се, на основу тога, могла убрајати у предмете којима је одело специјално украшавано. Међутим, сама чињеница да се ретко налазе у гробовима, а да су увек израђена од метала, дозвољава претпоставку да су, ипак, осим коришћења за закопчавање женске хаљине или блузе, и мушке кошуље, на неки начин красила и одела на која су нашивана. Јер, ако знамо да је врста женске и мушке кошуље била мање — више уједначеног кроја, онда је јасно да су, на одређен начин, све морале бити закопчане, али да сви нису могли себи дозволити да то буде помоћу металних дугмади. Према досадашњим подацима из систематски копаних некрола, у гробовима жена и мушкараца већином се налази по једно или два, а сасвим ретко три, дугмета и то у пределу груди, најчешће око грудне кости или под брадом. По месту где се дугмад налазе, могло би се закључити да се горња хаљина и блуза код жена и кошуља код мушкараца није много изменила, и да је сличног кроја стигла и до наше народне ношње.⁴ А то је, у неку руку, и врста одела позната у народној ношњи свих словенских народа. Међу нађеном дугмади разликују се два основна типа: пуно ливена од бронзе и са главом састављеном од две полукалоте, а ушице су од бронзане жице. Пуно ливена дугмад

најчешће имају округлу, ређе биконичну главу. Код дугмади састављених од две полукалоте доњи део завршава се алкицом или гранулом. У XI веку појављују се дугмад са главом у облику печурке (сл. 2). Поред тога што су дугмад у овом периоду углавном израђивани од бронзе, понекад су изливана од олова, а сасвим ретко и од гвожђа. Изузетак је једно дугме са некрополе у Трњану, где је, уместо металне главе, употребљена дињаста перла, или дугмад резана од кости са некрополе св. Пантелејмона у Нишу.⁵

ДИЈАДЕМЕ су украшавале чело. Састојале су се од металних плочица квадратног или правоугаоног облика, нашиваних у низу на траку од тканине или коже. Плочице су израђиване на исти начин као апликације за одела: од бронзе, лошег сребра, посребрене бронзе или позлаћеног сребра, у техници искуцавања, и са рупицама за нашивање. Плочице дијадема углавном су нашиване хоризонталним низањем (Миријево,⁶ Брестовик,⁷ Винча,⁸ Хајдучка Воденица,⁹ Вајуга¹⁰), а изузетно вертикалним низањем (Љубичевац¹¹). Дијадеме се појављују при крају XII века и до сада су најчешће налажене на некрополама у Подунављу.

НИСКЕ по броју налаза не представљају уобичајени украс, али се, зато, појављују на свим некрополама бар у неколико гробова. Сачињене су најчешће од перли, израђених од стаклене пасте разних облика: овалне, прстенасте, каричасте, ваљкасте, листолике-риболике. Перле су израђене од пасте беле, зелене, жуте и плаве боје, а понекад још и од љубичасте, смеђе и тиркизне. Изразито ретко се појављују перле од пасте црне и црвене боје. У неким нискама има и металних или мраморизираних перли, као и перли са три разнобојна окца. Перле од горског кристала сасвим су ретке. Уз перле од стаклене пасте веома често се налазе каури пужеви. Понекад чак у таквом броју да се може претпоставити да су ношене и као засебне ниске (Миријево,¹² Брестовик,¹³ Трњане¹⁴).

Ниске су често допуњене и разним привесцима од метала и кости (сл. 3). Од металних појављују се крстови, секундарно употребљен пробушен римски и византијски новац, једноставни комади метала или спирално завијена жица, понекад привесак у облику шкољке или само дугме.¹⁵ Прапорци од бронзе и са крстастим прорезом на доњем делу чешће се појављују уз ниске ношене у XI веку (Велики Градац,¹⁶ Батајница,¹⁷ Мачванска Митровица¹⁸) мада их има и на некрополама XII века (Трњане).¹⁹ Изузетак међу привесцима представља привесак у виду печата изрезаног од карнеола из Трњана²⁰ или гроздолика наушница из Брзе Паланке.²¹

Посебног карактера су додаци од комада обода античких судова од стакла (Матичане,²² Ниш-Гласија²³), или коштани пршљенови од рибе, (Трњане²⁴), који, свакако, имају пре карактер амајлије него украса.

НАУШНИЦЕ И МИЊУШЕ биле су најчешћи и свакако најомиљенији украс становништва XI—XII века. Појављују се у више типова, међу којима се најчешће препознаје локална производња. Веома су честе једноставне карике израђене углавном од бронзе и сасвим ретко од сребрне жице. Облик им је увек овалан, а правилност облика зависила је од квалитета (савитљивости) жице и од вештине руку онога који их је обликовао (сл. 4). Пречника су од 1 до 4 cm, стим да се најчешће појављују карике са пречником од 2 cm. Понекад карике имају додатке у виду нанизаних перли или комада раскуцане жице обавијене на једном или више места по карици. Карике се најчешће налазе у гробовима жена и деце, а на некрополи у Трњану нађене су и у два мушка гроба.²⁵ По месту где се карике налазе око лобање, може се претпоставити да су ношене као минђуше провучене кроз уво, а и као слепосочничарке закачене за косу или мараму. Налази остатака конца на неким наушницама потврђују њихово нашивање на мараме.²⁶ Понека карика нађена под потиљком, као и на неким другим местима, указује да је пре имала карактер амајлије, што потврђују и налази у гробовима са изузетно луксузним накитом. Датовање карика без других налаза у гробу скоро да је немогуће. Једноставне по облику и начину израде, ношене су дуго и много, посебно од широких слојева сеоског становништва, у коме су економски услови живота били неуједначени и ограничени. Једноставност израде и скромност облика омогућавао им је дуго трајање, посебно онда када су значиле више обичај него украс.

Посебан облик међу карикама су „S“ карике. Оне се на некрополама у Србији не појављују у изузетно великом броју, али је значајан податак да скоро нема некрополе на којој нису нађене (сл. 5). Међу „S“ карикама издваја се неколико варијанти и по облику и по величини, а главна им је карактеристика један раскуцани крај повијен уназад у виду вреже или лознице са одомаћеним називом „S“ завршетка. Код „S“ карика XI века овај савијени део је мање раскуцан — Винча,²⁷ а код оних из XII века потпуно. Понекад је „S“ завијутак коришћен и као петља за закопчавање, а код неких примерака „S“ карике су допуњене нанизаном перлом или намотајима жице. На некрополи у Трњану „S“ карика нађена је заједно

са чанкастим новцем Манојла Комнина, што потврђује њихово трајање у Србији и у XII веку.²⁸ Ово време потврђује и налаз „S“ карика у Брестовику са наушницама наросканог типа, карактеристичним за Србију у XII веку.²⁹

Изузетак, чак и међу различитим варијантама „S“ карика са територије Србије, представља налаз на некрополи у Трњану.³⁰ То је пар карика двоструког овала од бронзане жице са оба краја раскуцана и савијена уназад. Ове изузетне „S“ карике нађене су са наруквицом од четвороструке увијане бронзане жице и са петљама на крајевима, што омогућава датовање у XII век. Налаз оваквих карика занимљив је и због тога што им аналогије не налазимо не само на територији Србије, него ни Југославије. Аналогије, по литератури, допиру до територије далеко и од Трњана и од Србије. Можда је ово добар податак за закључак да аналогије не треба увек и по сваку цену тражити, посебно када се ради о једноставним облицима накита, који су пре производ мало маштовитијет локалног мајстора, без граница у времену и простору.

Наушнице са једном јагодом нађене су у неколико варијанти. Израђиване су од сребра и од бронзе. Једна округла јагода нанизана на карику могла је да буде глатка-пуно ливена (сл. 7) од две полукалоте, гранулирана или израђена ливењем имитирајући гранулацију. Наушнице овога типа јављају се на некрополама XI и XII века мада не у неком посебно великом броју. Изузетак чине наушнице са псеудогранулираним јагодама, обично ливене у бронзи, које се у већем броју појављују на некрополама XII века (сл. 8). Изузетни примерци наушница са једном гранулираном јагодом, израђене од квалитетног сребра, нађене су у Винчи и свакако да су послужиле као узор за понављање у техници ливења³¹ (сл. 9). Занимљиво је да се ова варијанта наушница са једном јагодом имитује још и обавијањем јагоде жицом (Куршумлија—св. Богородици,³²) или се помоћу жице причврћује за карику (Рибница³³).

Наушнице са једном ажурираном јагодом појављују се на некрополама XI века, а трају кроз цео XII век. Њихово дуго трајање није потврђено посебно бројним налазима, али је занимљиво да се ажуриране јагоде при крају XII и почетком XIII века секундарно користе низањем на карику од гвожђа.

Наушнице са једном биконичном јагодом појављују се у неколико варијанти. Најједноставније, али не тако честе, су наушнице са биконичном јагодом, чији су конуси израђени савијањем троугаоног комада лима „на перо“. Јагода нанизана на карику причвр-

шћена је за њу намотајима жице, а истом таквом жицом омотан је и спој конуса. Овакве наушнице познате су у совјетској стручној литератури под називом „половецки тип“³⁴ (сл. 10). Исти назив прихватили смо и за налазе у Србији из разлога што се оне овде појављују при крају XI и у XII веку, када сасвим сигурно постаје историјски услови да буду међу локално становништво прихваћене од Печенег, Половаца и Кумана. Ови народи се најпре појављују као најамници у византијској војсци око територије данашње Србије, а у XII веку били су и стално насељени као граничари дуж моравско-вардарског пута, заправо уз границу Србије и Византије. Овај тип наушница налази се још у Македонији,³⁵ у Грчкој, све до Коринта,³⁶ а има их и у Бугарској.³⁷

Друга варијанта наушница са једном биконичном јагодом посебно је раширена на некрополама XII века и прати границе проширене византијске територије на Балканском полуострву. То су наушнице са већом биконичном јагодом израђеном од два конуса, на чијем се споју налази трака лима са низом крупних гранула. Површина јагода је украшена налемљеним круговима од једноструке или увијане жице, а јагода је за карику причвршћена намотајима жице: Миријево,³⁸ Винча³⁹ (сл. 11).

Трећа варијанта биконичних наушница разликује се од претходне само по начину украшавања јагоде. Осим гранула постављених само по средини јагоде, грануле су нанизане и на оба краја јагоде, а од њих, ка средини, иде орнамент изведен филигранском жицом, сложен у виду латице цвета, пауновог перја или у виду троугла (сл. 12).

Овакве наушнице најчешће су израђиване од сребра (Трњање,⁴⁰ Корбово⁴¹); понекад од бронзе (Кличевац⁴²).

На некрополама XI и XII века појављују се наушнице познате и на територији ван граница Србије. То су пре свих наушнице „волинског типа“, увек израђене од сребра. Налажене су на некрополама XI века (Ниш, Јагодин Мала,⁴³ Ниш-Гласија,⁴⁴ Донићко Брдо код Крагујевца, Велика Батајница у Војводини⁴⁵), као и некрополи XI—XII века (Браничево,⁴⁶ Лешје⁴⁷). Увек су израђене од сребра, а разликују се по начину на који је израђен вертикални привесак, као и по броју коленаца нанизаних на карику. Њихово трајање у Србији у XII веку потврђује њихов налаз са новцем Беле II (1131—1141) на некрополи у Лешју (сл. 13).

Наушнице „токајског типа“ налазе се на некрополама изразито XII века, и то у обе варијанте. Најлуксузнији и изразито „то-

кајски тип“ представљен је налазом из Винче,⁴⁸ са наушницом која има једну већу централну јагоду и две мање, бочне (сл. 14). Друга варијанта, са једном биконичном јагодом која је по средини и на крајевима украшена низом гранула и намотајима филигранске жице (сл. 15), нађена је на неколико некропола (Зајечар,⁴⁹ Прахово,⁵⁰ Кличевац,⁵¹ Винча⁵²). Наушнице токајског типа углавном су израђене од сребра доброг квалитета, али се друга варијанта појављује и у бронзи. Налази у Србији, прецизно датовани у XII век, уједно потврђују да се токајске наушнице откривене и на другим територијама не могу сматрати старијим од овог времена.

Наушнице са коленцима нађене су на више локалитета (Миријево,⁵³ Брестовик,⁵⁴ Прахово,⁵⁵ Корбово,⁵⁶ Трњане,⁵⁷ Донићко Брдо⁵⁸). Израђиване су од сребра и бронзе, у техници гранулације и филигранна, као и ливењем. На карику од сребрне или бронзане жице нанизано је коленце, сачињено од низа гранула, причвршћено за карику намотајима једноструке или увијане жице. Има их са једним (сл. 16), два (сл. 17) и три коленца (сл. 18), а једна од варијанти овога типа су „нароскане наушнице“. Осим у Србији,⁵⁹ овакве наушнице појављују се и на некрополама у Далмацији и Босни, где се њихова појава прати од X—XI века.⁶⁰

Овај тип наушница, прилагођен за економско стање сеоског становништва и израђиван у домаћим радионицама, често се имитује и скромнијим примерцима. То су карике са намотајима спирално савијене жице (Трњане⁶¹) или са омотима раскуцане жице (Миријево,⁶² Моравац⁶³).

Наушнице са вертикалним привеском нису честе на некрополама у Србији. Неколико налаза (Донићко Брдо,⁶⁴ Трњане⁶⁵) више се везује за XI век.

При крају XII и почетком XIII века, у периоду највероватније изразитог сиромашења и условима убрзаног социјалног раслојавања и феудализације друштва, појављују се минђуше-наушнице карактеристичног облика.

Први тип чине минђуше од комада вертикално извијене бронзане жице, са једним крајем савијеним за качење, а други крај је завршен округлом јагодом типа дугмета са алком при дну (Трњане,⁶⁶ Брестовик,⁶⁷ Лешје⁶⁸). Као додатак код ових минђуша — наушница налазе се још лоптаста дугмад, перле, каури пужеви или намотаји жице (сл. 19). Посебан тип оваквих минђуша — наушница чине примерци са вертикално постављеном гужвом спирално

намотане жице (Винча,⁶⁹ Брестовик⁷⁰). Постоји још једна варијанта наушница са украсом од хоризонтално нанизане гужве спиралне жице, веома раширена на некрополама XII века (сл. 20). Несумњиво је да оба ова типа наушница датирају из времена смањених могућности луксузније израде, а још увек присутне потребе за накитом и украшавањем; из времена када локални мајстори у ограниченим могућностима и поједностављеним елементима изналазе нове начине обликовања.

НАРУКВИЦЕ су веома чест налаз на некрополама у Србији, посебно тамо где је сахрањивање вршено претежно у XII веку. Израђиване су углавном од бронзе и бакра, а велики број их је од стаклене пасте. Наруквице од гвожђа веома су ретке.

Међу наруквицама од бронзе и бакра разликују се три основна типа: тракасте, наруквице пуног пресека и наруквице од увијане жице са петљама на крајевима.

Тракасте наруквице израђене су ливењем у једноставним, једноделним калупима. Имају растављене, различито обликоване, крајеве: равно сечене, заобљене и проширене (сл. 21). Украшавана је само спољна страна наруквице, понекад још при ливењу. Појављује се неколико орнаментисаних мотива, који су изведени урезицањем, пунктирањем и помоћу точкића. Мотиви су различити: вертикални и хоризонтални зарези, цик-цак линије, квадрати и ромбови. Најчешћи је геометријски орнамент састављен од наизменичних ромбова и квадрата, а понекад се постижу биљни украс и јако стилизоване палмете. Неке наруквице имају украс од наизменично постављених ромбова и квадрата испуњених мањим и већим убудима. Оне, уствари, иако једноставне израде и материјала од кога су начињене, копирају луксузне наруквице од племенитих метала или оне богато украшене драгим камењем. Ромбична и квадратна поља често су украшена са по пет јамица постављених у облику крста св. Андрије, што је мотив који познајемо и са претења овога времена. Занимљиво је да се код тракастих наруквица, које се, као што смо већ навели, веома скромно израђују и украшавају, и поред понављања орнаменталних мотива, целокупан мотив никада не понавља. Он је увек у другој комбинацији. Овај тип наруквица карактеристичан је посебно за некрополе у подунављу (Миријево,⁷¹ Винча,⁷² Брестовик,⁷³ Трњане,⁷⁴ Вајуга,⁷⁵ Прахово,⁷⁶ Корбово⁷⁷).

Наруквице пуног пресека нађене су у много мањем броју него претходне. Пуни пресек заправо је радни назив, а пресеци су

кружни и квадратни, троугаони, облика латинског слова „D“ и други. Главна карактеристика ових наруквица је да су крајеви слабије или јаче наглашени, проширени или сужени, зашиљени или пластично дати, мање или више орнаментисани, увек изведени тако да је на њима препознатљива глава змије (сл. 22). Изузетак представљају наруквице са крајевима посувраћених крајева „омега“ типа (Трњане,⁷⁸ Орешац⁷⁹), израђене на начин познат од раније код касноантичких копчи VI века.

Најраширенији тип чине наруквице од упредене жице. Њихов број је свакако у тесној вези са једноставношћу израде. Израђене су најчешће увијањем четвороструке жице са петљама на крајевима (сл. 23). Разликују се једино по томе да ли је употребљена тања или дебља жица. Наруквице од тање жице ситније су увијане, а крупније су увијане наруквице од дебље жице. Оне су, због тога, и круће па су обавезно, да би лакше прионуле за руку, раскуцаване са унутрашње стране. Често су раскуцаване и петље, без разлике да ли су наруквице увијане од тање или дебље жице.

Наруквице од гвожђа нађене су само на неколико некропола. Занимљиво је, међутим, да, без обзира на гвожђе као непогодан материјал за обраду и не много декоративан као украс, наруквице од гвожђа понављају облике наруквица од бронзе.

Наруквице од стаклене пасте чешће се налазе на некрополама у Подунављу и источној Србији, него на западном делу Србије. Израђене су веома једноставно, од истањеног ваљка стаклене пасте, са крајевима грубо спојеним. Разликују се по облику, пресеку и боји. Најчешће су од црне стаклене пасте, ређе тамно плаве, још ређе од зелене, а изузетно ретко од жуте. Најчешћи облик је глатка површина округлог пресека (сл. 24), понекад је то пресек латинског слова „D“. Израђиване су и увијањем од једнобојне стаклене пасте или вишебојне (Рибница,⁸⁰ Жагубица⁸¹). Украшаване су још и са по једном нити беле или црвене боје (Миријево,⁸² Ђоњај⁸³) или сликањем (Велики Градац⁸⁴). Изразито луксузне израде су наруквице из Бадовца код Приштине,⁸⁵ које су сасвим сигурно рад византијских радионица. Интересантан је и податак да су наруквице од стаклене пасте обично налажене у једном или евентуално два гроба на једној истој некрополи, али је зато њихов број у гробу заступљен са много више примерака него када се ради о металним наруквицама. Тако је на некрополама у Матичану⁸⁶ и Брзој Паланци⁸⁷ нађено 10 наруквица у једном гробу, у Жагубици — девет, а у Лешју — пет, и то све само на једној, левој руци.

ПРСТЕЊЕ је после наруквица било најраширенији украс међу сеоским становништвом. Најчешће је ливено од бронзе, а веома ретко од сребра. Примерци ливени у бронзи најгрубље се могу поделити у две групе — тракасто прстење растављених крајева (сл. 25) и пуно ливено прстење затворене карике и масивне главе. Тракасто прстење ливено је у једноделним калупима, а у највише случајева и сам орнамент главе извођен је у току ливења. Растављени крајеви прстења савијани су према потреби, можда чак и при куповини. Крајеви прстења се најчешће једва додирују, а понекад и прелазе један преко другог, што није правило, већ зависи од случаја, наиме од ширине прста за који је прстен обликован. Код тракастог прстења глава је обликована на неколико начина; преовлађује овални облик различитог пречника. Понекад скоро да и нема главе, или се ради само о уједначеној траци. Глава тракастог прстења скоро увек је орнаментисана различитим мотивима, од људских представа до геометријских, као и представама животиња.

Људске представе, појединачне или двојне, веома су шематизоване, дате су само са неколико линија и јамица.

Од животињских — познате су представе орла, спуштених или раширених крила. Новост је појава шематизоване четвороножне животиње главе окренуте уназад и подигнутог репа, највероватније представе лава. На некрополи у Трњану оваква представа понавља се на четири тракаста прстена, а једном на некрополи у Брестовику, Куршумлији — св. Богородица и Врбници код Призрена.

Геометријски мотив на главама тракастог прстења није чест. То су обично мотиви које диктира сам облик овала главе, а заједнички су са мотивима које знамо из дрворезбарства и резања у камену.

Пуно ливено прстење најлакше се разликује у начину обликовања главе. Глава је увек посебно наглашена у односу на карику, од које је често издвојена пластично наглашеним раменом (сл. 26). Главе имају кружни или овални облик, затим правоугаони и веома често шестоугаони. Орнаментисане су у току ливења или касније, а мотиви се понављају као и код тракастог прстења — људске појединачне и двојне фигуре, представе анђела, крст св. Андрије, изведен јамицама, као и представе паунова и фантастичних животиња. Геометријски мотиви су чешћи, а опет су диктирани обликом главе. Све су то, заправо, комбинације крста уписаног у круг.

Посматрањем орнамената изведених на главама тракастог и на главама пуноливеденог прстења, може се закључити да су мотиви за њихово украшавање углавном преузимани са новца.⁸⁸ Тако се у људској представи подигнутих руку може да препозна шематизована представа Богородице са рукама подигнутим на молитву, у представи две људске фигуре — представу цара и анђела, представи ратника са исуканим мачем — владара и друге.

Прстење ливено у сребру, иако се ређе налази, познато је са више некропола. Најчешће се јављају примерци са овалном или правоугаоном главом, окруженом гранулама око стаклене пасте плаве, црвене или зелене боје (сл. 27). Висока занатска техника филиграна и гранулације указује на израду у бољим радионицама. Међутим, занимљиво је да се, иако користе исту технику и исте елементе, примерци прстења израђеног на овај начин никада не понављају у потпуности, него сваки има нешто своје, специфично (Београд,⁸⁹ Ниш—Јагодин—Мала,⁹⁰ Донићко Брдо,⁹¹ Трњане⁹²). То је, иначе, облик прстења које се појављује у X веку и траје кроз цео XI век. Да ли се у XII веку специјално израђује или траје као посебна вредност, тек треба да се утврди. Са неких локалитета у Србији познато је овако прстење ливено од бронзе (Курјаче,⁹³ Маргум⁹⁴). Међу сребрним прстењем, у XII веку, појављују се већ и они чије су главе украшене урезаним представама паунова (сл. 28) или фантастичних животиња (Лешје,⁹⁵ Винча⁹⁶), што ће од XIII века па надаље бити уобичајен и омиљен орнамент...

У овом тексту навели смо само неке податке и карактеристике накита нађеног у Србији на некрополама XI—XII века. Овај преглед ни близу није потпун и израда студије са целокупним прегледом тек предстоји. Утолико пре што се у овом раду нисмо служили бројним примерцима накита случајно нађеним на многим забележеним локалитетима. Са друге стране, радови на систематским истраживањима средњовековних некропола још увек трају и свака новоистражена некропола даје нове резултате и указује на неке посебне специфичности, не само накита, него и начина израде, а пре свега самих његових носилаца.

Ипак, може се закључити да је на некрополама XI—XII века накит нађен у приличном броју. Накит својом количином потврђује велику потребу за његовим поседовањем, ношењем, самим тим и — израдом. Количина и разноврсност облика накита даље показује да је у периоду XI и XII века економска моћ становништва највећег дела данашње Србије била таква да је оно могло у оквиру своје по-

родичне економије да произведе не само оно што је било неопходно за свакодневни живот и давање обавезних дажбина, него и вишкове који су, поред осталог, коришћени и за набавку накита. Поједине породице су чак и толико биле снажне да су своје економско богатство, исказано већим скупинама накита, могле да жртвују обичају трајног отуђивања кроз полагање у гроб заједно са својим умрлим члановима.⁹⁷ Значи да је економска структура породице дозвољавала и изразито развијено право на личну својину.

Обиље типова и врста накита овога периода показује заправо да је то завршна фаза развоја накита у његовом дугом процесу примања, трајања и одабирања на одређеном делу Балканског полуострва насељеног Србима. Иако је ова територија кроз целу своју историју, до доласка Срба почетком VII века, па све до краја XII века, на разне начине, посредно или непосредно, била изложена и подложна утицају византијске провинцијалне културе, мора се истаћи да је њено становништво великим делом доприносило стварању те исте провинцијске материјалне културе. Јер, да поновимо, огромна византијска територија била је насељена бројним и шароликим народима. У њој су се стицали и мешали разни утицаји, али су, ипак, најјачи били локални колорити, карактеристични за етнос који је чинио основно становништво.⁹⁸ На данашњој територији Србије то су били Срби, а колико су они утицали на стварање карактеристичног у накиту, сведочи и појава посебног „српског“ стила, познатог не само за начин украшавања, него и за одређене врсте и типове накита.⁹⁹

НАПОМЕНЕ

1. М. Ђоровић—Љубинковић, „Досадашња ископавања у Брестовику на локалитету Висока Раван“, Зборник радова Народног музеја, I, Београд, 1958, 328, сл. 2.
2. Г. Марјановић—Вујовић, „Некрополе XII века у Подунављу и источној Србији“, рукопис докторске дисертације, стр. 153.
3. С. Ерцеговић—Павловић, „Средњовековни накит од украсних плочица“, ЗРНМ, IX—X, Београд, 1979, 279—282, сл. 1.
4. Г. Марјановић—Вујовић, „Трњане“, Београд, 1984, 72—73.
5. „Накит на тлу Србије“, Београд, 1982. кат. јед. 251.
6. М. Бајаловић—Бирташевић, „Средњовековна некропола у Миријеву“, Београд, 1969, 29, Т. XIX/6 и XIX/2.
7. М. Ђоровић—Љубинковић, *op. cit.*, 329.
8. G. Marjanović—Vujić, »Necropole medievali Vinča«, *Inventaria Archaeologica*, 22, Београд 1979, У 211.
9. С. Ерцеговић—Павловић, *op. cit.*, 281.
10. Г. Марјановић—Вујовић, „Средњовековна некропола II у Вајуги“, Бердапске свеске, III, Београд (у штампи).
11. С. Радосављевић, „Средњовековна некропола у Љубичевцу“, Бердапске свеске, III (у штампи).

12. М. Бајаловић—Бирташевић, *op. cit.* Т. XIV/7.
13. „Накит на тлу Србије“, кат. јединица 305, сл. 305.
14. G. Marjanović—Vujić, »Necropole medievali Trnjane«, *Inventaria Archaeologica*, 23, Beograd, 1980. У 223.
15. Г. Марјановић—Вујовић, „Старосрпска некропола“, Винча у Праисторији средњем веку, Београд, 1983, 87—99.
16. Д. Минић, „Средњовековна некропола на Великом Градцу код Доњег Милановца“, *Старинар*, XX, Београд, 1969, 245, сл. 13.
17. Ј. Ковачевић—D. Dimitrijević, »Srednjovekovna nekropola u Batajnici«, *Arheološki pregled*, 1, Beograd, 1959, 151—153.
18. С. Ерцеговић—Павловић, „Средњовековна некропола у Нишу“, *Старинар*, XXVII, Београд, 1977, Т IX/2.
19. С. Марјановић—Vujić, »Necropole medievali Trnjane«, У 223/1.
20. Г. Марјановић—Вујовић, „Трњане“, *op. cit.*, сл. 157—158.
21. С. Ерцеговић—Павловић, „Прилог проучавању средњовековних некропола у источној Србији“, *Старинар*, XVII, Београд, 1966, Т. II/1.
22. V. Jovanović, »Matičane«, *Inventaria Archaeologica*, 25, Beograd, 1981, У 245/2/4.
23. С. Ерцеговић—Павловић, „Средњовековна некропола у Нишу“, *op. cit.*
24. G. Marjanović—Vujić, »Necropole medievali Vinča«, *op. cit.* У 222/5; *ista u »Starosrpska nekropola«*, *op. cit.*
25. Г. Марјановић—Вујовић, Трњане, *op. cit.*, гроб 370.
26. Трагови коња којим су наушнице нашиване на мараме очували су се на наушницама IX века на некрополи на Понтесу, као и на наушницама XI и XII века у Трњану.
27. G. Marjanović—Vujić, »Necropole medievali Vinča«, *op. cit.*, У 215/1-3.
28. Г. Марјановић—Вујовић, „Трњане“, *op. cit.*, гроб 239, Т XVI/239.
29. Г. Марјановић—Вујовић, „Распрострањеност наушница нарсканог типа у Србији“, *Старинар*, XXVII, 1977, Т II/1.
30. G. Marjanović—Vujić, »Necropole medievali Vinča«, *op. cit.*, У 217/1-2.
31. G. Marjanović—Vujić, »Necropole medievali Vinča«, *op. cit.*, У 217/1. 2.
32. »Nakit na tlu Srbije«, *katalog izložbe*, *op. cit.*, кат. јед. 403.
33. D. Minić, »Ribnica, srednjovekovna nekropola«, *AP*, 11, Beograd, 1969, 107—109.
34. Г. Ф. Корзухина, „Руски кладби“, М-1, 1951, Т LIV/1—2, 4—5.
35. Ž. Vinčić, M. Ivanovski, »Stobi-Gradsko, slovenska nekropola«, *AP*, 20, Beograd, 1978. Т LXV/2.
36. Ж. Бъжарова, „Словјани и пробългари“, Софија 1976, сл. 206/1; П. Гатев, „Накити от некрополи от XI—XII в.“, *Археология* 1977—1, стр. 33 и даље.
37. G. R. Davidson, »The Minor Objekts«, *Corinth*, XII, Princeton-New Jersey, 1952.
38. М. Благојевић—Бирташевић, *op. cit.*, Т XVI/4.
39. Ј. Ковачевић, „Словенске и српске старине у Винчи и манастир Винча“ Музеји, 3—4, Београд, 1949, Т II/24.
40. G. Marjanović—Vujić, »Necropole medievali Trnjane«, У 224/2.
41. М. Јанковић, „Две средњовековне некрополе у источној Србији“, *Старинар*, XXIV/XXV, Београд, 1975, Т XI/6.
42. Раносредњовековна збирка Народног музеја у Београду, инв. бр.
43. С. Ерцеговић—Павловић, „Гроздолике византијске наушнице у Србији“, *Старинар*, XVIII, Београд, 1967, Т I/2, 4.
44. С. Ерцеговић—Павловић, „Средњовековна некропола у Нишу“, Т. I/5-6.
45. Ј. Ковачевић—D. Dimitrijević, *op. cit.*
46. М. Ђоровић—Љубинковић, „Метални накит белобрдског типа“, *Старинар*, II, Београд, 1951, сл. 9.
47. Д. Милошевић, „Средњовековна некропола у с. Лешју код Параћина“, *ЗРНИМ*, III, Београд, 1962, TI/3926.
48. G. Marjanović—Vujić, »Necropole medievali Vinča«, X 210/1.
49. М. Ђоровић—Љубинковић, „Наушнице тзв. токајског типа“, *Рад војвођанских музеја*, 3, Нови Сад, 1954, сл. 2.

50. М. Јанковић, *op. cit.*, Т IX/5.
 51. Раносредњовековна збирка Народног музеја у Београду, инв. бр. 3.
 52. Г. Марјановић—Вујовић, »Necropole medievali Vinča«, У 214/1—2.
 53. М. Бајаловић—Бирташевић, *op. cit.*, TVII/2-3, XV/2.
 54. М. Ђоровић—Љубинковић, »Досадашња ископавања у Брестовику«, сл. 3.
 55. М. Јанковић, *op. cit.*, TIV/11, 1 3.
 56. *Ibid.*, Т VII/6.
 57. Г. Марјановић—Вујовић, »Necropole medievali Trnjanе«, *op. cit.*, У 222/1.
 58. Д. Петровић, »Средњовековна некропола на Донићком брду, Старинар«
 XIII—XIV, Београд, 1965, сл. 26/6.
 59. Г. Марјановић—Вујовић, »Распрострањеност наушница наросканог ти-
 па«, *op. cit.*
 60. Д. Јеловина, »Starohrvatske nekropole«, Split, 1976, 97.
 61. Г. Марјановић—Вујовић, »Трњане«, *op. cit.*, гроб 323, Т XXV/332.
 62. М. Бајаловић—Бирташевић, *op. cit.*, Т X/4.
 63. Д. Вучковић—Тодоровић, Ј. Тодоровић, »Ископавања тумула у селу
 Моравцу код Алексинца«, Старинар, IX—X, Београд, 1955—1956, 287, 282.
 64. Д. Петровић, *op. cit.*, сл. 24/4.
 65. Г. Марјановић—Вујовић, »Трњане«, *op. cit.*, гроб 265, Т XVII/265.
 66. *Ibid.*, гроб 165.
 67. Д. Милошевић, *op. cit.*, Т III/3333.
 68. *Ibid.*, Т III/3931.
 69. »Накит на тлу Србије«, каталог изложбе, *op. cit.*, кат. јед. 281, сл. 281.
 70. *Ibid.*, кат. јед. 309, сл. 309; кат. јед. 312, сл. 312.
 71. М. Бајаловић, Бирташевић *op. cit.*, Т XII/3.
 72. Г. Марјановић—Вујовић, »Necropole medievali Vinča«, *op. cit.* У 218/2-3.
 73. »Накит на тлу Србије«, *op. cit.*, кат. јед. 205, 302.
 74. Г. Марјановић—Вујовић, »Necropole medievali Trnjanе«, *op. cit.*, У 220 (2)
 10—11., У 221/4; У 223/4; У 225/8; 226/6.
 75. »Накит на тлу Србије«, *op. cit.*, кат. јед. 394, 396.
 76. М. Јанковић, *op. cit.*, TVI/1, 2, 11, 15; TVI/3, 5, 8.
 77. *Ibid.*, TX/1—6; 9, 11; TXI/1, 3, 4.
 78. Г. Марјановић—Вујовић, *op. cit.*, У 225/5.
 79. Раносредњовековна збирка Народног музеја у Београду, инв. бр. 3803.
 80. Д. Милић, »Ribnica«, *op. cit.*
 81. »Накит на тлу Србије«, *op. cit.*, кат. јед. 209.
 82. М. Бајаловић—Бирташевић, *op. cit.*, Т XI/6.
 83. Средњовековна збирка Археолошког музеја у Призрену.
 84. Д. Милић, »Средњовековна некропола на Великом Градцу«, *op. cit.*,
 сл. 22а и 23а.
 85. »Накит на тлу Србије«, *op. cit.*, кат. јед. 54, сл. 54; кат. јед. 55.
 86. V. Јовановић, *op. cit.* У 242.
 87. С. Ерцеговић—Павловић, »Прилог проучавању«, *op. cit.*, Т II/8.
 88. Г. Марјановић—Вујовић, »Трњане«, *op. cit.*
 89. Прстен је нађен на некрополи у Доњем граду Београдске тврђаве за-
 једно са гроздоликом наушницом.
 90. С. Ерцеговић—Павловић, »Гроздолике византијске наушнице«, *op. cit.*,
 Т I/1.
 91. Д. Петровић, *op. cit.*, сл. 30/3.
 92. »Накит на тлу Србије«, *op. cit.*, кат. јед. 348, сл. 348.
 93. Г. Марјановић, »Средњовековни гроб из околине Пожаревца«, Стари-
 нар, XVIII, Београд, 1967, TI/4.
 94. Раносредњовековна збирка Народног музеја у Београду, инв. бр. 142.
 95. Д. Милошевић, *op. cit.*, Т IV/3229.
 96. Г. Марјановић—Вујовић, »Necropole medievali Vinča«, *op. cit.*, У 217.
 97. Г. Марјановић—Вујовић, »Накит од IX до XII в.« у каталогу изложбе
 »Накит на тлу Србије«, 11.
 98. Г. Марјановић—Вујовић, »Накит од IX до XII века«, »Накит на тлу
 Србије«, Београд, 1982, 10.
 99. В. Радојковић, »Накит код Срба«, Београд, 1969, 26—27.

ESPÈCES ET TYPES DE BIJOUX DES XIe ET XIIe SIÈCLES DANS LES NÉCROPOLES DE SERBIE

Grâce au fait qu'un certain nombre de nécropoles de Serbie a été exploré à fond, dont surtout celles des régions de l'Est et du Bassin danubien, il est possible de distinguer, parmi les documents archéologiques découverts jusqu'ici, des espèces et des types de bijoux dont la population de cette partie du pays agrémentait autrefois ses vêtements.

Les quelques lamelles métalliques provenant des nécropoles de Brestovik, de Vinča et de Hajdučka Vodenica auraient dû représenter des accessoires dont on rehaussait les vêtements (fig. 1). Quoique les boutons eussent servi, surtout à fermer les corsages de femmes et les chemise d'hommes, le fait que seuls les boutons métalliques ont été conservés nous permet peut-être de conclure que ceux-ci étaient utilisés comme une sorte de parure (fig. 2).

Les ornements dont on parait le corps, la tête, le cou et les bras sont nombreux; ce sont: diadèmes, chaînes, boucles et pendants d'oreille, bracelets et bagues.

Les diadèmes ornaient le front et se composaient de petites plaques martelées. Ils apparurent au XIIe siècle, en même temps que les applications métalliques.

Les chaînettes ne sont pas très fréquentes dans les tombes de femmes et d'enfants, mais on peut conclure que, en général, elles étaient faites de grains de verre de différentes couleurs et tailles (fig. 3) et complétées d'accessoires en métal et en d'autres matières — pendentifs et pièces d'argent. Au XIIe siècle on rencontre souvent des escargots en tant qu'accessoires, et parfois les chaînes ne sont faites que d'escargots.

Les boucles et les pendants d'oreille se présentent en plusieurs formes; ce sont tantôt des anneaux ordinaires (fig. 4), ou en S (fig. 5, 6), des pendants comportant une pendeloque polie, granulée ou pseudo-granulée (fig. 7—9), pendants aux pendeloques formées de deux cônes soudés par la base et se présentant en plusieurs variantes (fig. 10—12), pendants à un, deux ou trois noeuds granulés (fig. 16—18); pendants du type de Wolyn (fig. 13), ainsi que ceux du type de Tokay (fig. 14, 15). Quant aux pendants du type de Wolyn, il convient de signaler qu'ils étaient portés comme des bijoux caractéristiques du XIe siècle, bien qu'il y ait des informations selon lesquelles, étant donné la qualité du travail et le fait qu'ils étaient réalisés en argent, ils étaient considérés comme bijoux de valeur au XIIe siècle aussi (Lešje). Les pendants de Tokay provenant des sites archéologiques de Serbie peuvent être situés avec certitude au XIIe siècle et il est hors de doute que ce type de pendants fût porté à cette époque sur d'autres territoires aussi où il a été découvert. Vers la fin du XIIe siècle et au début du XIIIe, période d'un appauvrissement considérable de la population, les bijoux disparaissent peu à peu de l'usage, ce que fut précédé par un appauvrissement de leurs formes.

Les bracelets, généralement en bronze, présentent trois types: bracelets à l'anneau plat, bracelets moulés (fig. 22) et bracelets spiralés, ces derniers étant les plus nombreux (fig. 23). Dans les nécropoles du Bassin danubien et de la Serbie de l'Est, les bracelets sont souvent faits avec de la pâte de verre et ils sont tantôt en une seule couleur, la plus souvent noirs et bleus, tantôt multicolores et spiralés.

Les bagues étaient également des bijoux favoris des femmes et jeunes filles; ce n'est que rarement, qu'à cette époque, on en trouve dans les tombes d'hommes aussi. Les plus nombreuses parmi celles qu'ont été mises au jour et que l'on sonnait, sont en cuivre et en bronze; elles présentent surtout deux types: bagues plates et ouvertes (fig. 25), dont le chaton, de formes différentes est orné le plus souvent d'une représentation gravée: une ou deux figures humaines, un animal (lion, aigle) ou un motif géométrique; l'autre type de bagues comporte un anneau à section circulaire et un chaton (fig. 26 a et 26 b) rehaussé d'un ornement semblable à celui du premier type de bagues. On aperçoit surtout que les chatons étaient ornés de motifs figurant sur les pièces de monnaie byzantine

et frisonne de l'époque. (Avec le développement de l'économie de marché, les pièces de monnaie sont de plus en plus fréquentes dans les tombes des habitants de toutes les classes sociales). Il importe de signaler que certaines formes de bijoux sont parfois assorties, telles que les bagues à anneau plat, et les bracelets à anneau plat aussi ou bien les boucles d'oreille dont les pendeloques présentent deux cônes soudés par la base et qui sont assortis à une bague à chaton conique. Les bagues en argent sont relativement rares parmi les bijoux des habitants des XIe et XIIe siècles et pour l'instant on suppose qu'elles étaient parvenues sur le territoire qui fait l'objet de notre étude, grâce au commerce. Le type le plus fréquent de bagues en argent, est celui dont le chaton en pâte de verre est entouré de granules (fig 27), ce type apparaît dans les nécropoles au XIe siècle, mais on le rencontre aussi tout au long du XIIe, moulé également en bronze, ce qui signifie qu'il fût en faveur dans la population dont le pouvoir d'achat était faible.

Le fait que, dans les nécropoles de Serbie des XIe et XIIe siècles qui ont été systématiquement explorées, les bijoux découverts sont nombreux, nous permet de conclure que dans cette période, en particulier au XIIe siècle, la population établie sur le territoire de la Serbie actuelle était dense et que son niveau économique était considérablement élevé, si bien que la propriété privée comportait aussi et surtout des bijoux. Exception faite pour certains types de bijoux, peu nombreux, qui étaient probablement importés, tels que les boucles d'oreille du type de Wolyn et de celui de Tokay, la plupart étaient réalisés par les artisans du pays qui s'efforçaient d'imiter, en cuivre et en bronze, les originaux en argent, afin de satisfaire à une grosse demande de bijoux, ceux-ci faisant partie de l'habillement aux XIe et XIIe siècles.

Cette époque représente à la fois la phase finale de sélection et d'adaptation de certaines espèces de bijoux qui, adaptés au goût et aux besoins de la population serbe, deviendront avec le temps, les bijoux de « style serbe » pour finir par faire souvent partie des bijoux nationaux.

Сл. 1. Брестовик, металне апликације
за одело, бронза
1. Brestovik, applications métalliques pour
vêtements, bronze

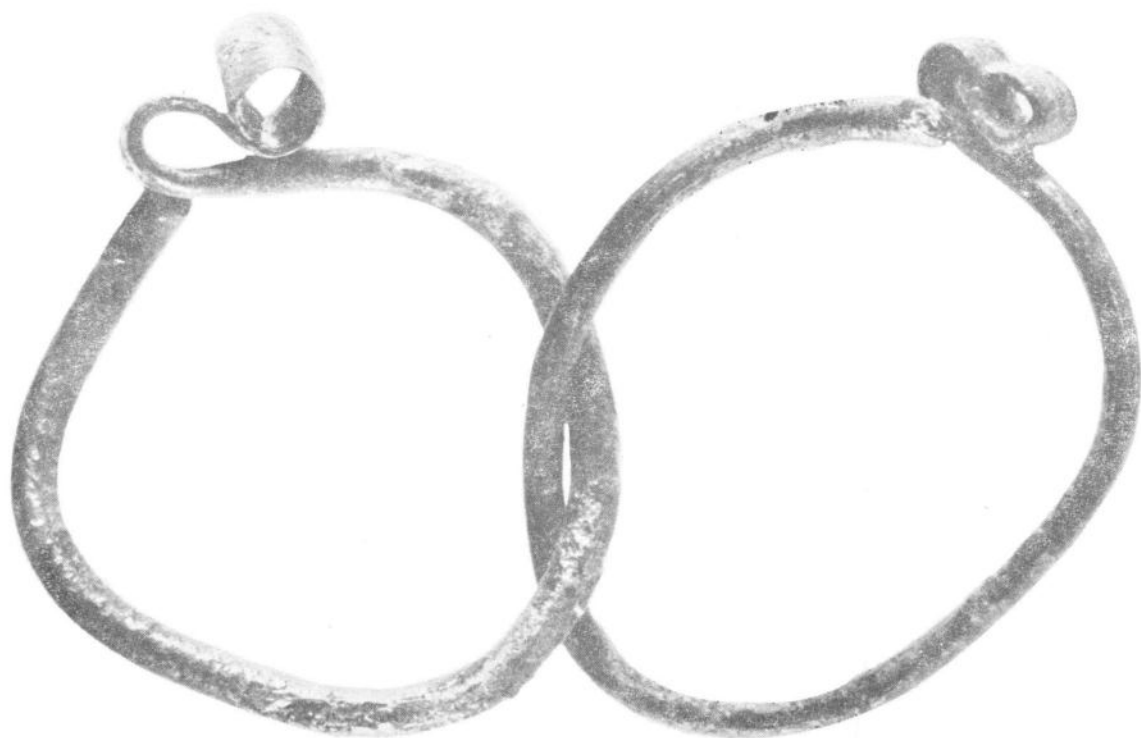
Сл. 3. Трњане, ниска
3. Trnjane, chainette

Сл. 2. Врбница,
дугме у облику
печурке, бронза
2. Vrbnica, bouton
en forme de cham-
pignon, bronze

Сл. 4. Чезава, карика, сребро
4. Cezava, anneau, argent

Сл. 5. Брестовик, пар С карика, бронза
5. Brestovik, une paire d'anneaux en S, bronze

Сл. 6. Трњане, двоструке С карике, бронза
6. Trnjane, anneaux en double S, bronze

Сл. 7. Мала Врбица, наушница са једном
окружном јагодом, бронза
7. Mala Vrbica, boucle d'oreille à pendeloque
sphérique, bronze

Сл. 8. Винча, пар наушница са гранулираним
јагодама, сребро
8. Vinča, une paire de boucles d'oreille à
pendeloques granulées, argent

Сл. 9. Трњане, наушница са псеудогранулираним јагодом, бронза
9. Trnjane, boucle d'oreille à pendeloque pseudogranulée, bronze

Сл. 10. Трњане, наушница „половецког типа“, бронза
10. Trnjane, boucle d'oreille du »type de polovec«, bronze

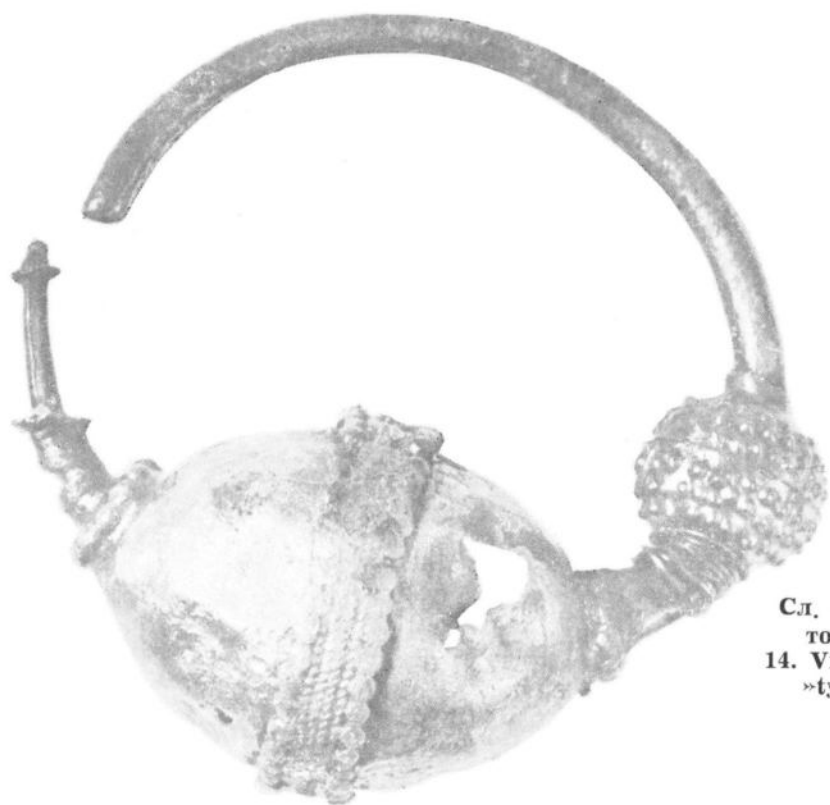
Сл. 11. Хумска чука, наушница са једном биконичном јагодом, сребро
11. Humska Čuka, boucle d'oreille ornée d'une pendeloque qui a la forme de deux cônes soudés par la base, argent

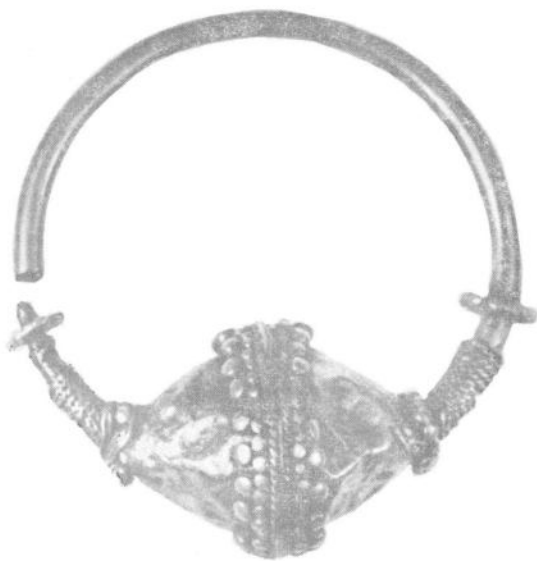
Сл. 12. Трњане, наушница са једном биконичном јагодом, сребро
12. Trnjane, boucle d'oreille ornée d'une pendeloque qui a la forme de deux cônes soudés par la base, argent

Сл. 13. Лешје, наушница „волинског типа“, сребро
13. Lešje, boucle d'oreille du »type de Wolyn«, argent

Сл. 14. Винча, наушнице
токајског типа, сребро
14. Vinča, boucles d'oreilles du
»type de Tokay«, argent

Сл. 15. Винча, наушнице токајског типа, сребро
15. Vinča, boucles d'oreilles du »type de Tokay«, argent

Сл. 16. Мала Врбица, наушница са једним
коленцем, сребро
16. Mala Vrbica, boucle d'oreille à un seul
noeud, argent

Сл. 17. Трњане, наушница са два коленца,
сребро
17. Trnjane, boucle d'oreille à deux noeuds,
argent

Сл. 18. Брестовик, „пароскана“ наушница, бронза
18. Brestovik, boucle d'oreille, bronze

Сл. 19. Лешје, наушница са дугметом, бронза
19. Lešje, boucle d'oreille ornée d'un bouton, bronze

Сл. 20. Брестовик, наушница са гужвом жице, бронза
20. Brestovik, boucle d'oreille, ornée de fils entrelacés

Сл. 21. Вајуга, тракаста наруквица,
бронза
21. Vajuga, bracelet à anneau plat, bronze

Сл. 22. Трњане, наруквица облог пресека,
бронза
22. Trnjane, bracelet à section circulaire, bronze

Сл. 23. Брестовик, наруквица од увијене жице,
бронза
23. Brestovik, bracelet de fil tordu, bronze

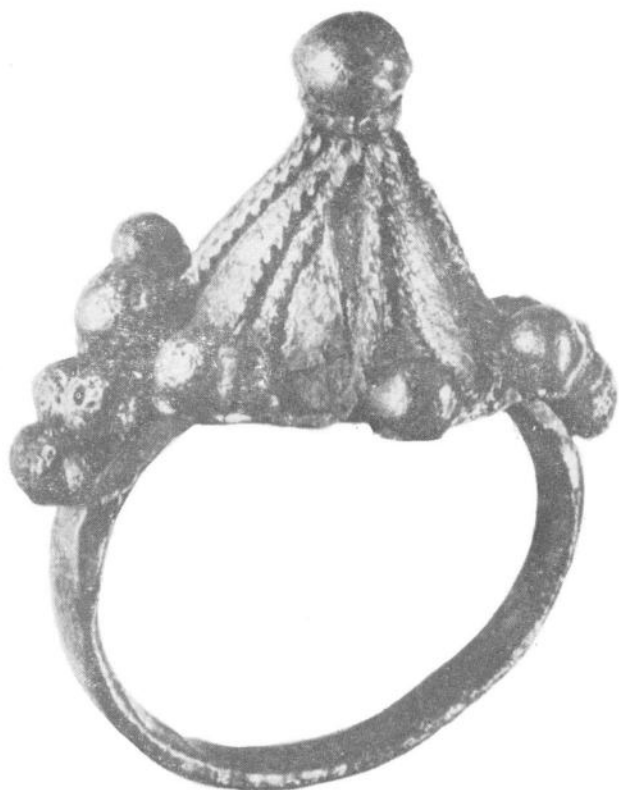

Сл. 24. Лешје, наруквица од стаклене
пасте
24. Lešje, bracelet de pâte de verre

Сл. 25. Трњане, тракасти прстен, бронза
25. Trnjane, bague à anneau plat, bronze

Сл. 26а. Трњане, прстен са купастом главом
26. Trnjane, bague à chaton conique

Сл. 26б. Вајуга, бронза
26. Vajuga, bronze

Сл. 27. Трњане, прстен са гранулама и стакленом пастом, сребро
27. Trnjane, bague ornée de granules et de pâte de verre, argent

Сл. 28. Винча, прстен са представом пауна, сребро
28. Vinča, bague comportant la représentation d'un paon, argent